

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.2.29>

ПЛАТІЖНІ ПОСЛУГИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ ТА ЇХ ПРАВОВА ПРИРОДА

Суходольський Б.Б.,
магістр спеціальності D8 «Право»
освітньо-наукової програми «Право»
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
e-mail: sukhodolskiy37@gmail.com

Суходольський Б.Б. Платіжні послуги в цивільному праві України та їх правова природа.

Зміст дослідження становлять права та обов'язки сторін правовідносин із надання платіжних послуг. Для реалізації постановленої мети необхідно встановити особливості правового регулювання платіжних послуг в Україні та ЄС, визначити цивільно-правову природу договору про надання послуг, виявити правові зв'язки між учасниками платіжного ринку та надати їм характеристику.

За результатами дослідження систематизовано нормативні та доктринальні підходи до визначення поняття платіжної послуги, виокремлено як її складові поняття платіжної операції та платіжної інструкції.

Також обґрунтовано, що оновлення національного законодавства у сфері платіжних послуг було зумовлено не лише необхідністю приведення його у відповідність до стандартів ЄС, а й розвитком цифрових технологій, збільшенням обсягу ринку платіжних послуг та необхідністю захисту прав споживачів з посиланням на відповідні статистичні дані НБУ.

Конкретизовано особливості договору про надання платіжних послуг, встановлено його цивільно-правову природу, визначено елементи інших договірних конструкцій, які входять до складу вказаного договору. Обґрунтовано правові зв'язки між учасниками платіжних правовідносин, встановлено особливості цивільно-правової відповідальності сторін правовідносин із надання платіжних послуг.

Надано правову характеристику договору про надання платіжних послуг. Виявлено особливості його правової природи, а саме наявність елементів інших цивільно-правових договорів, зокрема договору доручення, комісії та агентського договору.

Розглянуто платіжні послуги з точки зору захисту прав споживачів, встановлено особливості державного регулювання ринку платіжних послуг з урахуванням правозастосовної практики та основоположної позиції Конституційного Суду України, орієнтоване на захист споживача, з огляду на характеристику суб'єктів, які беруть участь у правовідносинах із надання цих послуг.

Автором зроблено висновок про те, що платіжні послуги становлять важливу складову фінансової системи, оскільки гарантують ефективне функціонування безготівкових операцій, сприяють перерозподілу фінансових ресурсів між підприємствами та фізичними особами, а також підтримують розвиток цифрової економіки.

Ключові слова: платіж, послуга, договір, правовідносини, переказ, рахунок.

Sukhodolskyi B.B. Payment services in the civil law of Ukraine and their legal nature.

The subject of the study encompasses the rights and obligations of the parties during the provision of payment services. It is necessary to establish the peculiarities of the legal regulation of payment services in Ukraine and the EU, determine the civil-law nature of the service provision contract, identify the legal bonds between participants of the payment market.

The normative and doctrinal approaches to defining the concept of a payment service have been systematized, with the concepts of a payment transaction and a payment instruction identified as its components.

Based on the results of the study, it has been substantiated that the update of national legislation in the field of payment services was driven not only by the need to align it with EU standards, but also by the development of digital technologies, the expansion of the payment services market, and the necessity to protect consumer rights, with reference to relevant statistical data from the National Bank of Ukraine.

The peculiarities of the payment service provision contract are clarified, its civil-law nature is established, and the elements of other contractual structures included in the contract are identified. The legal relationships between participants in payment legal relations are substantiated as well as the specifics of civil-law liability.

The legal characteristics of the payment services agreement have been analyzed. The specific features of its legal nature have been identified, particularly the presence of elements of other civil law contracts, such as contracts of mandate, commission, and agency.

Payment services are examined from the perspective of consumer protection, and the specific features of state regulation of the payment services market are outlined, taking into account law enforcement practices and the fundamental position of the Constitutional Court of Ukraine, which is oriented toward consumer protection. This is done in light of the characteristics of the entities involved in legal relations regarding the provision of such services.

The author concludes that payment services are a vital component of the financial system, as they ensure the effective operation of cashless transactions, facilitate the redistribution of financial resources between businesses and individuals, and support the development of the digital economy.

Key words: payment, service, contract, legal relationships, transfer, account.

Постановка проблеми. 16 травня 2001 року набрав чинності Закон про платіжні системи та переказ коштів. З назви закону та його структури вбачається, що об'єктом регулювання слугували, власне, платіжна система та переказ коштів. Разом з цим, 01 серпня 2021 року набрав чинності, а 01 серпня 2022 року введено в дію Закон України про платіжні послуги. Положення нового нормативно-правового акта вже спрямовані на регламентацію безпосередньо платіжних послуг. Зміщення фокусу законодавчого регулювання з одного об'єкта на інший зумовлено, по-перше, збільшенням обсягу ринку платіжних послуг, розширенням переліку різновидів платіжних послуг, зростанням питомої ваги електронних грошей, технологічним прогресом тощо; по-друге, прийняттям Директиви ЄС про платіжні послуги та необхідністю імплементації її положень до законодавства України.

В умовах нового законодавчого регулювання та відсутності усталеної сформованої судової практики постають виклики, відповіді на які можуть бути отримані завдяки теоретичному дослідженню. Зокрема, в межах цієї роботи буде встановлено права та обов'язки учасників правовідносин з надання платіжних послуг, які становлять собою їхню правову природу.

Мета дослідження: визначення правової природи платіжних послуг, цивільно-правової природи договору про надання платіжних послуг, правових зв'язків між учасниками платіжної системи, об'єкту та суб'єктів правовідносин із надання платіжних послуг.

Стан опрацювання проблематики. Тривалий час об'єктом регулювання цивільного законодавства України були саме платіжні системи та їх основна на той час функція – переказ коштів. Саме цим категоріям присвячена лівова частка робіт науковців. Зокрема, в ході дослідження проаналізовано наукові праці українських та зарубіжних дослідників, зокрема таких як: Безклубий І.А., Васильєва В.А., Панова Л.В., Пожидаєва М.А., Орзіх Ю.Г., Боллен Р., Гейнц Р.М.

Виклад основного матеріалу. Статтею 901 ЦК України передбачено, що за договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором [2].

Попри те, що договір про переказ коштів чи надання будь-якої з платіжних послуг ЦК України не врегульовано, наведене положення дає підстави вважати, що платіжна послуга, як і решта інших послуг, споживається в процесі вчинення її дії.

Відповідно до п. 17 абз. 1 ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів», послуга - діяльність виконавця з надання (передачі) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб [3].

Значна частина науковців, характеризуючи природу послуги, зазначають про те, що вона не виявляється в оречевленому (матеріальному) результаті, споживається в процесі її надання та існує у формі виключно активної дії. Також існує підхід щодо розуміння послуги як блага, що є результатом діяльності виконавця. Наприклад, Гейнц Р.М. вважає, що послуга, як об'єкт цивільних прав – це благо, що знаходить свій вияв у діях (діяльності) особи, яка їх (її) здійснює, а результат послуги – це корисний ефект від дій виконавця, який не є тривалим у часі [4, с. 5]. В.А. Васильєва, поділяючи такий підхід також вказувала на те, що послуга є різновидом суспільного блага, яке полягає у вчиненні дій, корисні властивості яких задовольняють існуючу потребу [5].

У контексті дослідження платіжних послуг найбільш вдалим видається підхід до розуміння послуги саме як дій/діяльності, внаслідок яких виникає певне благо. Так, платіжна установа за допомогою технічного устаткування, користуючись наявними ліцензіями/дозволами, використовуючи власний капітал та інші ресурси здійснює діяльність із надання платіжних послуг, внаслідок якої користувач отримує певне визначене благо у вигляді переказаних на свій рахунок коштів, знятих з рахунку готівкових коштів, випущених електронних грошей, отриманих відомостей щодо рахунку тощо.

Досвід українського законодавця та Європейської Комісії (і Ради) вказує на те, що регулювання платіжних послуг можливе без надання чіткого визначення поняттю «платіжна послуга». Так, ані Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», ані Директива ЄС про платіжні послуги не містять такої дефініції. Однак, для комплексного розуміння правової природи платіжної послуги необхідно визначити перелік термінів та ознак, через які вона розкривається.

Закон України «Про платіжні послуги» визначає платіжну послугу як передбачену цим Законом діяльність надавача платіжних послуг з виконання та/або супроводження платіжних операцій [1, ст. 1].

Водночас, під платіжною операцією розуміється будь-яке внесення, переказ або зняття коштів незалежно від правовідносин між платником і отримувачем, які є підставою для цього [1, ст. 1].

Вже на етапі аналізу національного законодавства можна виокремити ознаки, що характеризують платіжну послугу та є її невід'ємними елементами:

- грошовий характер;
- наявність двох суб'єктів: платника та отримувача і посередника між ними – надавача платіжної послуги;
- розуміється як діяльність, що передбачає систематичність, певну регулярність та відповідність вимогам законодавства, зокрема в частині щодо ліцензування, дотримання нормативів, забезпечення захисту прав споживачів тощо;
- використання платіжного інструменту (електронного платіжного засобу) – особливість, відображена лише в одному нормативно-правовому акті та який втратив чинність.

Безклубий І. зазначає, що розрахунки будь-якими платіжними засобами відповідно до банківських правил, є правочинами, а тому тягнуть встановлення, припинення або зміну цивільних прав і обов'язків. Власне, сам розрахунок – це певна правова дія особи, спрямована на часткове або повне погашення грошового зобов'язання. Розрахунок є одностороннім правочином, а його здійснення боржником ще не може вважатися належним виконання зобов'язання, адже платіж має бути схвалений кредитором [6, с. 291-292].

Пожидаєва М.А. у контексті правової природи платіжної послуги з переказу коштів погоджується із науковою позицією Венедіктової І.В., за якою, послуга переказу коштів надається на вимогу приватного інтересу платника здійснити платіж, але має соціальне та економічне призначення забезпечувати безперебійне переміщення грошових коштів для виконання різних за правовою природою грошових зобов'язань, тому розглядається суспільством позитивно та гарантується кожному через здійснення НБУ контролю за проведенням переказу [7, с. 92].

Щодо договору про надання платіжних послуг, то з наведеного у статті 29 Закону «Про платіжні послуги» визначення слід звернути увагу на публічний характер договору про надання платіжних послуг. Законом зобов'язано надавачів платіжних послуг розміщувати на власному вебсайті всі редакції публічної пропозиції і супутніх документів та забезпечити до них загальний доступ.

Такий підхід до правового регулювання обумовлений тим, що у будь-яких правовідносинах із надання послуг споживач апоріорі є слабшою стороною, що потребує захисту на рівні закону. Так, частиною 4 статті 42 Конституції України передбачено, що держава захищає права споживачів,

здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів.

Особливо це стосується фінансових правовідносин, зокрема із надання платіжних послуг, де перевага надавача у капіталі, ресурсі, рівні кваліфікації тощо робить вразливість сторони споживача ще більш очевидною. Навколо питання про захист споживача від недобросовісного впливу фінансових установ сформувався цілий пласт судової практики, що, безумовно, також зіграло роль в ході правової регламентації договору про надання платіжних послуг.

Ключовою є позиція Конституційного Суду України, викладена у рішенні від 11 липня 2013 року № 7-рп/2013, що з огляду на приписи частини четвертої статті 42 Конституції України участь у договорі споживача як слабкої сторони, яка підлягає особливому правовому захисту у відповідних правовідносинах, звужує дію принципу рівності учасників цивільно-правових відносин та свободи договору, зокрема у договорах про надання споживчого кредиту щодо сплати споживачем пені за прострочення у поверненні кредиту [8, п. 3.2.].

Велика Палата Верховного Суду, посилаючись, зокрема, на наведений вище висновок КСУ, у постанові від 3 липня 2019 року у справі № 342/180/17-ц сформувала позицію про те, що *пересічний споживач банківських послуг з урахуванням звичайного рівня освіти та правової обізнаності, не може ефективно здійснити свої права бути проінформованим про умови кредитування за конкретним кредитним договором, який укладений у вигляді заяви про надання кредиту та Умов та правил надання банківських послуг, оскільки Умови та правила надання банківських послуг це значний за обсягом документ, що стосується усіх аспектів надання банківських послуг та потребує як значного часу, так і відповідної фахової підготовки для розуміння цих правил тим більше співвідносно з конкретним видом кредитного договору* [9].

Орзих Ю., досліджуючи правову природу договору про надання брокерських послуг, зазначив, що такий договір слід розглядати як змішаний, оскільки він містить в собі елементи трьох правових конструкцій: договору доручення, комісії та агентського договору [10, с. 134].

На цьому етапі слід дійти висновку, що в аналогічному контексті варто аналізувати правову природу договору про надання платіжних послуг, в основі якого також лежать елементи різних договірних конструкцій: договору банківського рахунку, банківського вкладу, комісії та агентського договору.

Договір, що регулює відносини між банком і клієнтом у межах банківського рахунку, встановлює правову основу, за якої надаються послуги з отримання та здійснення платежів.

Боллен Р. у своєму дослідженні зазначає, що під час здійснення переказу коштів кожна фінансова установа діє відповідно до інструкцій свого клієнта. Платіжне доручення чи інструкція не є окремим договором, а радше просто повноваженням та інструкцією від клієнта до банку про переказ суми, що знаходиться на його кредитному балансі, на його рахунок в іншому банку. При цьому інший банк за замовчуванням уповноважується клієнтом прийняти цей переказ з огляду на те, що клієнт має у ньому поточний рахунок. Відповідно, згода або схвалення з боку цього іншого банку на отримання кредиту не вимагається і не очікується з тієї ж причини [11, с. 17-18].

Платіжне доручення – це інструкція від клієнта його фінансовій установі щодо реалізації прав, які клієнт має відповідно до раніше укладеного договору. Судова практика зарубіжних країн розглядає платіжні доручення як просту інструкцію клієнта своєму банку, яку банк зобов'язаний виконати з належною обачністю та професійною майстерністю.

Попередньо укладений договір передбачає та дозволяє клієнту періодично доручати здійснення платежів від його імені. Коли клієнт надає інструкцію своїй фінансовій установі, він просто реалізує права, вже встановлені чинним договором. Це звичайна банківська операція, яка не породжує жодного окремого чи самостійного договору. Відповідно, банк-відправник має обов'язок перед своїм клієнтом діяти з розумною обачністю та професійною майстерністю при виконанні переказу.

Хоча цивільне законодавство України не передбачає агентського договору, він не є чужим для нашої правової системи, адже містить ознаки суміжних договорів комісії та доручення. Агентська природа правовідносин з надання платіжних послуг знаходить свій вияв у тому, що між платником та надавачем укладається один основний договір, а всі подальші операції відбуваються без їхнього оформлення у вигляді договору, а лише на підставі вказівки користувача, яку надавач має виконати з належною обачністю, професіоналізмом та у найкращих інтересах клієнта.

Зрештою, повертаючись до природи самого договору, передбаченого профільним Законом, то він характеризується такими ознаками як: двосторонність, консенсуальність, оплатність та складність. Так, за договором про надання платіжних послуг між фінансовою установою та клієнтом права та обов'язки мають обидві сторони, адже фінансовий посередник зобов'язується виконувати розпорядження клієнта, діяти в його найкращих інтересах, видавати готівку за вимогою, зберігати банківську таємницю тощо та, водночас, має право на отримання чітких недвозначних вказівок від користувача та оплату своїх послуг.

Договір також є консенсуальним з огляду на те, що вважається укладеним з моменту досягнення сторонами усіх істотних умов договору, а саме – умови щодо його предмету. Складність договору полягає в тому, що він містить елементи кількох договірних конструкцій: договору банківського рахунку (поточного рахунку), банківського вкладу, агентського договору та договору комісії. Оплатність знаходить свій вияв у тому, що клієнт сплачує на користь надавача платіжних послуг комісію, яка може бути встановлена у вигляді комісії за кожну транзакція, або фіксованого тарифу за певний проміжок часу.

Публічність договору обумовлена тим, що споживач традиційно вважається слабшою стороною у правовідносинах, особливо таких, які виникають із надання фінансових послуг, де надавачем, як правило, виступають організації зі значним капіталом, ресурсом та штатом професійних працівників, рівень кваліфікації яких дозволяє вводити в оману пересічних громадян шляхом включення до договору не вигідних умов.

У науковому середовищі існують дискусії про те, чи слід визнавати договір про надання платіжних послуг окремою конструкцією, чи частиною усталених та поширених договорів як, наприклад, договір банківського рахунку. Водночас, з розширенням переліку платіжних послуг, появою таких нових видів як емісія електронних грошей, еквайринг тощо, видається, що досліджуваний договір все ж заслуговує на виокремлення, адже концепція банківського рахунку здатна охопити лише платіжні послуги у формі переказів коштів.

Висновки. Систематизовано нормативні та доктринальні підходи до визначення поняття платіжної послуги, виокремлено як її складові поняття платіжної операції та платіжної інструкції. Серед ознак платіжних послуг, які дають змогу встановити їхню правову природу, визначено такі як її грошовий характер, наявність щонайменше двох суб'єктів (платника та отримувача) та посередника між ними – надавача платіжних послуг, систематичність та відповідність надавача платіжних послуг нормативним вимогам до діяльності на платіжному ринку, а також використання платіжного інструменту.

Платіжні послуги, зокрема операції із зарахування, зняття та переказу коштів, засновані на договірних відносинах. Попри те, що Законом про платіжні договори передбачено договір про надання платіжних послуг, такий договір є складним за своєю природою та містить елементи кількох договірних конструкцій, зокрема договору банківського рахунку, агентського договору та договору комісії.

Платіжні послуги є ключовим елементом фінансової системи, оскільки забезпечують належне функціонування безготівкових розрахунків, перерозподіл коштів між суб'єктами господарювання та фізичними особами, а також сприяють розвитку цифрової економіки. З одного боку, діяльність з їхнього надання слугує задоволенню приватного інтересу, проте з іншого боку, така діяльність підпадає під ретельний контроль з боку держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про платіжні послуги: Закон України від 30.06.2021 № 1591-IX: станом на 1 січ. 2025 р. *Голос України*. 2021. 31 лип. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text>.
2. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV: станом на 10 січ. 2025 р. *Голос України*. 2003. 12 берез. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
3. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII : станом на 24 груд. 2024 р. *Голос України*. 2021. 8 черв. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>.
4. Гейнц Р.М. Послуга як об'єкт цивільних прав за Цивільним кодексом України. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2012. Вип. 30. С. 86–93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2012_30_12.

5. Цивільно-правове регулювання діяльності з надання попередницьких послуг [Текст] / В.А. Васильєва. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2006. 346 с. Бібліогр.: с. 311–337. – ISBN 966-640-159-2.
6. Безклубий І.А. Цивілістична природа платіжного зобов'язання / Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 98-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В.П. Маслова (Харків 28 лютого 2020 р.) Харків: Право, 2020. с. 290–293. URL; https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI_2020/Sb_Maslov_2020.pdf#page=290.
7. Платіжні системи: теоретичні засади та фінансово-правове регулювання в Україні [Текст]: монографія / М.А. Пожидаєва. Київ: Юрінком Інтер, 2020. 346 с. Бібліогр.: с. 308–340. 300 прим. ISBN 978-966-667-765-8.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Козлова Дмитра Олександровича щодо офіційного тлумачення положень другого речення преамбули Закону України „Про відповідальність за несвочасне виконання грошових зобов'язань“: Рішення Конституц. Суду України від 11.07.2013 № 7-рп/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-13#Text> (дата звернення: 13.08.2025).
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03.07.2019 у справі № 342/180/17-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82998244> (дата звернення: 13.08.2025).
10. Орзіх Ю.Г. Правове регулювання надання брокерських послуг: цивільно-правові аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 42. С. 132–137. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2008_42_26.
11. Bollen, Rhys A., The Legal Nature of International Payments (January 1, 2007). *Journal of Banking and Finance Law and Practice*, Vol. 18, p. 85, 2007, *Journal of International Banking Law and Regulation*, p. 318, 2007, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1756074>.